

Милош Рашић

Етнографски институт САНУ, Београд
asicmilos6@gmail.com

Југословенски/српски клубови у Бечу у историјском контексту*

Миграције из Југославије након Другог светског рата, које су битне за овај рад, започињу већ педесетих година XX века, усложњавају се и постају кључни друштвено-политички и економски процес. Одлазећи у западноевропске земље које су касније стално и населили, мигранти развијају нови културни контекст у коме и данас живе. У овом раду фокусираћу се на Србе који су населили Беч у Аустрији. Населивши ново, непознато подручје, где нису добро познавали језик и културни контекст, тада Југословени почињу да формирају место око којег ће се окупљати и место које ће им служити за повезивање и идентификацију са земљом матицом. Стога, седамдесетих година XX века у Бечу, самоорганизујући се, Југословени формирају прве клубове. Циљ ми је да у овом раду сагледам историјски контекст настанка и развоја тих југословенских клубова, који су се, пратећи конфликтне националне идеологије у земљи матици, током осамдесетих година делили на националној основи, након чега настају данашњи национално-етнички клубови (српски, хрватски, бошњачки итд.). На крају, покушаћу да укратко увидим, дијахронијски гледано, политике рада и репрезентације превасходно српских клубова, будући да својим теренским истраживањима покривам њихове политике, те да овај рад формирам као основу за даља, шира истраживања у вези с овом темом.

Кључне речи: миграције, Југословени, Срби, клубови, Беч.

Yugoslav/Serbian Clubs in Vienna in the Historical Context

The migrations from Yugoslavia after the Second World War, which are of importance for this paper, started as early as in the 1950s, got more and more complex, and became the key socio-political and economic process. Leaving for West-European countries where they later settled permanently, the migrants were developing the new cultural context in which they live even today. In this paper, I will focus on the Serbs who settled in Vienna, Austria.

*Текст је резултат рада на пројекту *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (бр. 177027), чији је носилац Етнографски институт САНУ, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Као и резултат рада на пројекту *Нематеријално културно наслеђе у културно-уметничким друштвима и културно-просветним удружењима у Србији и дијаспори – едукација и презентација*, чији је носилац Етнологско и антрополошко друштво Србије, а који финансира Министарство културе и информисања Републике Србије.

Having moved into the new, unknown area, where they did not know the language or the cultural context well enough, the Yugoslavs started forming a place around which they would gather together and the place which they would use for the connection and identification with the mother country. Thus, in the 1970s, in Vienna, the Yugoslavs organized themselves and formed their first clubs. In this paper, my aim is to get an insight into the historical context of the beginnings and the development of these Yugoslav clubs, which, following the conflict national ideologies in their mother countries, started dividing on the national basis during the 1980s after which today's national-ethnic clubs (Serbian, Croatian, Bosnian etc.) appeared. In the end, I will try to make a short summary, in diachronic terms, of the operating policy and the representation of primarily Serbian clubs, since I cover their policies in my field research, and thus make this paper the basis for further and wider research related to this topic.

Key words: migrations, Yugoslavs, Serbs, clubs, Vienna.

Увод

Миграције у културно појмљене западноевропске земље¹ важан су аспект друштвеног живота и економског развоја након Другог светског рата и имају битну улогу у процесима модернизације и индустријализације (Castles and Miler 2003, 70). Из тих разлога, миграције постају важно поље истраживања многих друштвено-хуманистичких наука, а овом проблему аутори приступају сходно оквирима дисциплине из које долазе (Brettell and Hollifield 2000, 4).

Српске клубови у Бечу образују радни мигранти из Југославије, који су на рад одлазили почевши од педесетих и шездесетих година XX века. Наиме, крајем шездесетих година јавља се иницијатива за оснивање места у којима ће тадашњи Југословени на привременом раду у иностранству моћи да се окупљају, друже и исказују свој идентитет учествујући у раду различитих секција – спортске, фолклорне, драмске итд. Касније, распадом Југославије и раздвајањем њених република, долази и до раскола међу члановима клубова, због чега чланови клубове деле и оснивају нове на националној и етничкој основи.

Управо ми је циљ да у овом раду дијахронијски прикажем настанак и развој ових клубова и да покушам да уочим њихове основне политике рада и репрезентације. Полазим од хипотезе да је рад клубова у тесној вези с друштвено-политичким дешавањима у земљи матици и да су се друштвено-политичке промене у матици одсликавале у њиховом раду. Због тога што сам истраживања спроводио претежно у Бечу, фокусираћу се на српске клубове

¹ Географски гледано, Аустрија не припада Западној Европи, због чега је кованица „културно појмљене западноевропске земље“ Драгане Антонијевић јако корисна. Под овом кованицом подразумевају се све оне европске земље у које су југословенски радници одлазили на рад, а које у географском смислу припадају северној Европи (Холандија, Данска и Шведска) и средњој Европи (Аустрија, Швајцарска) (Antonijević 2011, 1014).

који су постојали и на оне који данас функционишу на територији града Беча². Сагледавање развоја клубова у целокупној дијаспори превазишло би оквире овог рада због тога што свака од западноевропских земаља има одређене историјске и политичке околности које су директно утицале на рад и развој гастарбајтерских клубова. Важно је, такође, напоменути да, када говорим о Југословенима, ту преваходно мислим на оне мигранте који су пореклом били из Југославије³.

За потребе рада, користићу се двојаком грађом. С једне стране, ту су искази саговорника с терена које сам интервјуисао у Бечу и Србији у неколико наврата током претходне две године. С друге стране, с обзиром на то да неки клубови у Бечу постоје већ 45 година и да су чланови имали потребу да такве јубилеје обележе издавајући различите документарне филмове, хронологије и публикације, користићу се и таквом грађом, коју ћу посматрати као „самоисторизацију“.

Под *самоисторизацијом* овде подразумевам писање и презентовање сопствене историје оних људи који су били директни учесници и креатори контекста или система који се у таквим делима приказују⁴. У таквим изворима могу се пронаћи различити архивски материјали, попут исечака из новина, архивских фотографија итд., као и искази људи који су били директни учесници у феномену који се самоисторизује. Самоисторизујућу грађу, у већини случајева, правили су ентузијаста, а у овом конкретном случају – руководиоци клубова или крвних организација.

Теренска истраживања у вези с овом темом започео сам у мају 2015. године, када сам у различитим крајевима Србије интервјуисао прве генерације гастарбајтера, оне који су на самом почетку, педесетих и шездесетих година XX века, одлазили на, како су тада мислили, привремени рад у западноевропске земље⁵. Током тих истраживања, са саговорницима сам

² Када је реч о Србима у Бечу, важно је напоменути да о њиховом идентитету и животу постоји одбрањена докторска дисертација Иде Хајдер Лабудовић, једна заиста ретка референца, која разматра конкретно Србе у том граду (видети: Хајдер Лабудовић 2007).

³ У првим годинама одлазака, многи од радника, будући да су тежили да се након одређеног времена врате у Југославију, имали су само боравишне визе и, стога, југословенско држављанство. Тек касније, појединци почињу да узимају држављанства земаља у којима су се населили, мада многи од мојих саговорника уопште нису узели та држављанства, већ су до пензије радили и живели с држављанством земље матице.

⁴ Литература која непосредно говори о самоисторизацији као извору за проучавање није ми позната. Ипак, на овом месту, упутићу на ширу литературу која би могла да помогне у дубљем промишљању о релевантности оваквих извора. Видети на пример: Sayre Schiffman 2001; Burke 2011.

⁵ До сада, теренска истраживања и разговоре с гастарбајтерима водио сам у: Рудној Глави (два пута, 2015. и 2016. године), Црнајки, Жагубици (два пута током 2015. и 2016. године), Лазници, Милатовцу, Петровцу на Млави, Зрењанину, Неготину, Кобишници, Београду и Бечу (четири пута у периоду од 2015. до 2017. године). Укупно сам разговарао са шездесет саговорника различите старосне доби – од 18 до 80 година. Током првих истраживања, разговарао сам с људима који су одлазили у различите западноевропске земље – Аустрија,

разговарао о општим темама: како су отишли на привремени рад, како је текао процес уклапања у нови културни и географски контекст, где су радили, како су себи обезбедили место за живот, где су живели, какви су били односи међу иностраним радницима, али и како су инострани послодавци гледали на југословенске раднике итд. Након неколико месеци, октобра 2015. године, отишао сам на теренско истраживање у Беч, где сам интервјуисао српске мигранте који живе и раде у Бечу и тада сам одлучио да ћу истраживања фокусирати управо на институционална организовања Срба у том граду, с посебним освртом на рад клубова. Истраживања у Бечу сам поновио још два пута током 2016. године и једном почетком 2017. године. Током интервјуисања, користио сам се квалитативним методом испитивања – интервјуом с полуструктурираним упитником, а све разговоре снимао сам диктафоном. Након сваког истраживања, разговоре сам у целости транскрибовао, тематски анализирао грађу, сложио је по теми дискурса и даље користио за потребе писања радова.

У овом раду, историју клубова сагледаваћу кроз четири кључна периода у којима је долазило до значајнијих промена у њиховим начинима рада. Такође, приказаћу и период шездесетих година који сматрам важним због тога што тада долази до стварања контекста у коме ће се клубови даље развијати.

Шездесете године: одлазак

Иако је југословенска власт имала репресиван приступ одласку радника и тежила да потенцијалне исељенике задржи у земљи, сматра се да је прва фаза миграционе политике, након Другог светског рата, почела 50-их година и да је трајала до 1962. године XX века (Ivanović 2012, 49)⁶.

Немачка, Швајцарска, Италија итд, а касније сам се фокусирао само на оне који су живели и радили у Аустрији.

⁶ Поред прве, Ивановић издваја још три фазе југословенске миграционе политике, које ћу, због обима рада који се прописује овим зборником, моћи само укратко да размотрим. Другу фазу карактерише доношење *Закона о амнестији*, када се јављају први законодавни акти који регулишу привредне емиграције (Ivanović 2012, 49). Због великог броја људи који су већ били у иностранству, и због великог броја оних који су се припремали на одлазак на рад у западноевропске земље, поред Закона, југословенска власт донела је и *Упутство о поступању при запошљавању радника у иностранству* 1963. године (Исто, 57). Државни врх је желео да тим Упутством контролише миграције и процесе запошљавања Југословена у иностранству. Иапак, Упутство није могло до краја да се примењује, услед непостојања адекватно регулисаних југословенских односа с другим државама (Исто, 61). Трећа фаза означена је као фаза максимализације, када југословенска власт доноси три законска акта, којима се одредила према процесу исељавања радника у наредних седам година (Исто, 65). Тада је формиран и *Савезни биро за послове запошљавања*, који је учествовао у запошљавањима радника у иностранству (Исто, 66). Упркос покушају да југословенска власт усмерава и контролише миграције, проблеми у порасту незапослених у Југославији, до којих је довела Привредна реформа из 1965. године, условили су да све већи број радника тражи посао у иностранству (Marković 2005, 46; Ivanović 2012, 69). Коначно, питање запошљавања радника у Аустрији, Југославија је регулисала билатералним

Југославију су у том периоду представљали као „социјалистички рај“, а оне који су из њега покушали да оду, власт је осуђивала. Тај дискурс подстицао се и у писаним медијима, при чему се у штампи истицало да југословенски радници за разлику од, на пример, италијанских, који морају да напуштају своја места становања због сиромаштва, то не морају (Marković 2009, 8). Партијски врх се прибојавао да ће се у иностранству створити слика о Југославији као земљи која извози радну снагу (Dobrivojević 2007, 91).

Због таквих притисака и ограничења, већина радника на рад у иностранство одлазила је илегално, док су истовремено одлазили и политички емигранти (Kosinski 1978, 319). Ипак, такво стање у држави није утицало на иностране фирме да отворено потражују јефтину радну снагу у Југославији – огласе су постављали у домаћим новинама, као и на огласним таблама амбасада (Ivanović 2012, 50). Услед економске кризе и либералнијег издавања пасоша, број Југословена који су одлазили на привремени рад у иностранство знатно је растао – у највећем броју то је била неквалификована радна снага. С тим у вези је и њихов положај у западноевропским земљама био нарочито неповољан, посебно због тога што нису постојали међудржавни уговори или други начини којима би се регулисао њихов радни, боравишни и животни статус (Dobrivojević 2007, 94; Драгишић 2013, 177; Antonijević 2013, 31).

У том периоду још није дошло до формирања југословенских клубова у западноевропским земљама (упоредити са: Ivanović 2012, 241). Претпоставка је да клубови нису били формирани због тога што су се у том периоду гостујући радници, како су тада називани, још увек прилагођавали новом контексту у којем су се налазили – тражили место становања, учили језик, тражили радно место и сл. Ипак, важно је указати на тај временски период у којем се досељавају они који ће већ од седамдесетих година XX века почети да стварају нови културни контекст и формирају југословенске клубове⁷.

споразумом (Ivanović 2012, 69). Почетком седамдесетих година почиње четврта фаза миграционе политике, у којој је југословенска власт тежила да врати раднике у Југославију и да спречи нове одласке (Исто, 69). Нове смернице доносе се 1973. године, када је усвојен *Закон о основним условима за привремено запошљавање и заштиту југословенских грађана на раду у иностранству*, чиме је у законодавном смислу, означен почетак нове миграционе политике (Ivanović 2012, 79). Нови закон је био рестриктивнији и на рад у иностранство није могао да оде свако, како је то раније било могуће. На крају, 1973. године, обустављено је запошљавање стране радне снаге, због светске економије коју је уздрмала нафтна криза (Dobrivojević 2007, 97; Schierup 1985, 21).

⁷ Владимир Ивановић наводи да су се клубови могли организовати према регионалној, државној и националној припадности (Ivanović 2012, 243). У Бечу, први основани клуб, био је клуб „Јединство“, који је био основан према принципу државне припадности. Касније, када су клубови почели да се деле, они су се превасходно делили према националној, а потом према регионалној припадности.

Седамдесете године: први клубови

Седамдесетих година јављају се нове миграционе политике. Иако је власт имала интенцију да спречи даље одласке радника, али и да оне који су отишли врати у Југославију – у том периоду 1, 1 милион Југословена је био на раду у иностранству (Dobrivojević 2007, 96). Нове миграционе политике озваничене су 1973. године, усвајањем *Закона о основним условима за привремено запошљавање и заштиту југословенских грађана на раду у иностранству*, који је био рестриктиван и није омогућавао да се сваки југословенски грађанин запосли у иностранству (Ivanović 2012, 79). С друге стране, нафтна криза која је уздрмала цео свет довела је до тога да и западноевропске земље почну с поштравањем критеријума за пријем неквалификоване радне снаге (Dobrivojević 2007, 97). Међутим, Карл-Урлик Шјеруп (Carl Ulrik Schierup) сматра да је нафтна криза, заправо, била само изговор којим су се контролисале миграције и наводи да је развој индустријске и компјутерске технологије потребе за неквалификованом радном снагом свео на минимум (Schierup 1985, 21).

Западноевропске земље у тим тренуцима тежиле су да се ослободе вишка радне снаге, нарочито оних старих и болесних радника, а уједно и оних који користе социјалну помоћ, с циљем да побољшају економски положај страних радника који су се већ налазили у тим земљама – посебно оних који су улазили у процесе интеграција (Ivanović 2012, 26–27). Упркос таквим интенцијама, велики број радника остаје у западноевропским земљама, доводи своје породице, стално их настањује и полако ствара потпуно нови контекст. Југословене је и земља матица подржавала у томе да остану у иностранству, будући да домаћа економија не би издржала масовне повратке радника (Dobrivojević 2007, 98).

Југословенски радници у том периоду већ су две деценије живели у Аустрији и градили су систем у коме ће моћи несметано да живе и функционишу, али и да уједно буду повезани с домовином. С обзиром на то да су Југословени били издвојени од домовине, као и од средине у којој живе, тежили су да оформе место с којим ће моћи да се идентификују и где ће имати прилику да исказују свој идентитет. Слично томе, Петар Драгишић наводи да су југословенски клубови у западноевропским земљама настајали због тешкоћа које су југословенски мигранти имали у процесима интеграција. Основни циљ оснивања клубова био је да се радници међусобно снажније повежу (Драгишић 2010, 128). Из тих разлога, процесом самоорганизовања, како наводе и моји саговорници, радници су формирали прве југословенске клубове у Бечу:

„У Бечу, јужна железничка станица, такозвани *Судбанхоф*, то је била, значи, центар нас са Балкана. Ту смо чекали тадашња два воза, Балканекспрес и Слатијаекспрес, да дођу, и ту је настала идеја нас четворо-петоро да оснујемо клуб, '69. године.

Самоиницијативно, нас шесторо је самоиницијативно закупило просторије, и тако смо кренули“ (Б.Ћ.)⁸.

Владимир Ивановић такође наводи да је оснивање клубова била спонтана појава, коју су сами радници покренули (Ivanović 2012, 243)⁹. Југословенски клубови тада постају места окупљања већине Југословена¹⁰, и што је још важније – места самоидентификације. О начину настанка и деловања таквих клубова сведоче искази првих чланова и оснивача, преузетих из самоисторијућих извора:

„Били смо млади, пуни снаге, али несигурни. Нисмо знали немачки, упали смо у некакву другачију цивилизацију, у којој су владали хладни међуљудски односи и менталитет који нам је био стран и далек. Зато смо формирали први клуб југословенских радника у Бечу, где сам ја био секретар. Ускоро су наш пример следили и други, формирана су још три клуба...“ (Б.Ћ, према: Капетановић 2015, 25).

„Највећи број њих је патио за родним крајем. Ове просторије (клуба) требало је да представљају делић завичаја у Бечу... Доласком овде (у клуб) имали смо осећај да смо код куће“ (45 година *kulturnog i sportskog društva "Jedinstvo"*).

Доступна историјска литература указује на то да су се клубови, иако су представници могли да се обрате за помоћ Координационом одбору за питања радника у иностранству, самостално финансирали од прихода чланарине, културних манифестација и других извора (Ivanović 2012, 245; Драгишић 2010, 136). Први југословенски клубови усмеравали су своје деловање ка спортским активностима, а сам рад је био више аматерско-ентузијастичан него професионално и плански организован, како то стоји и у самоисторијућој грађи:

⁸ Б.Ћ. рођен је у Сјеници 1941. године, средњу техничку школу је завршио у Крушевцу, а на привремени рад је отишао у Беч 1969. године, где је остао до пензије. У Бечу је првенствено радио тешке физичке послове на грађевини, након чега је почео да ради у фабрици „Сименс“. Био је изузетно активан у југословенским, а касније српским клубовима и оснивач је једног од првих клубова у Бечу, клуба „Јединство“.

⁹ Начини на које су се оснивали, као и разлози због којих су оснивали клубове, разликују се у зависности од земље о којој је реч. Будући да се Ивановић у свом раду више бавио клубовима у Немачкој, могуће је, на основу његових истраживања, упоредити стање у Немачкој са стањем у Аустрији (видети: Ivanović 2012, 243).

¹⁰ Према подацима из литературе, наводи се да је свега пет посто од укупног броја југословенских радника присуствовало свим формама организовања и окупљања у клубовима (Ivanović 2012, 251). Ипак, на основу досадашњих теренских истраживања, увидео сам да је, заиста, већи део југословенских радника учествовао у раду клубова – директно или индиректно. Директни учесници су били они који су учествовали у различитим секцијама и у самој организацији, којих јесте било мање, док су индиректни учесници били они који су посећивали клубове током различитих манифестација, прослава и концерата.

„Наше прве фудбалске активности су се одвијале на ливади, поред обале Дунава, а затим на помоћном терену стадиона 'Пратер'. Нисмо имали ни свлачионице, ни тушеве. Свлачионице смо у шали звали: први храст, други храст... Облачили смо дресове под ведрим небом“ (Б.Ћ, према: Капетановић 2015, 25).

Касније, већ након пет-шест година постојања, рад клубова полако почиње да добија структуру осмишљеног начина деловања: формира се прва „Југолига“, успостављају се правилници у такмичењима, отвара се куглашка лига, оснивају се драмске, рецитаторске и фолклорне секције. Када је реч о политикама деловања и начинима репрезентације, клубови су у свим сферама деловања, макар у овим првим годинама рада, тежили да исказују припадност Југославији. Званична документа такође потврђују да би један од циљева организовања југословенских радника требало да буде развијање односа братства и јединства (Драгишић 2010, 135). Такве политике увиђају се и у чињници да су се све важније манифестације организовале током значајних југословенских празника (упоредити са: Драгишић 2010, 131), а неке од таквих примера наводе и моји саговорници:

„Имали смо три главне манифестације током године: 1) радничке спортске игре биле су посвећене 25. мају, и то је остало да буде 25. маја и то на нивоу целе Аустрије, 2) па смо на нивоу Аустрије другу смотру имали 29. новембра, смотру културно-уметничког стваралаштва, где су из свих покрајина долазила најбоља културно-уметничка друштва на та такмичења; 3) и радили смо такмичење у марту месецу, квиз 'Познајем и волим своју домовину', ту су била укључена деца допунске наставе и то је функционисало на савезном нивоу“ (Б.Ћ.).

Целокупно деловање клубова функционисало је под паролом „братство и јединство“, коју поједини аутори тумаче као конструкцију чији је циљ био да се „братоубилачке поделе међу етнички дефинисани нације Југославије током Другог светског рата“ учине мање видљивијим (Денић 2000, 63). Упркос томе, југословенска власт је на процесе организовања почела да обраћа пажњу тек након уставних промена из 1971. године, када су републике почеле да брину о радницима у иностранству, а самим тим и о клубовима и другим облицима културно-забавног живота (Ivanović 2012, 245)¹¹.

Осим што су политику матице изражавали у клубовима, она је била присутна и у свакодневном животу радника, и огледала се у дефинисању свог идентитета, а претежно на основу земље порекла, као Југословена, при чему су их и остали становници Аустрије перципирали као такве. Овде ћу навести неке од исказа својих саговорника, који сведоче о таквој пракси:

¹¹ Током својих истраживања, добијао сам информације да су половином седамдесетих година у раду клубова учествовали чланови партије, који су имали утицаја на политике рада. То отвара још једно могуће поље истраживања, којем ћу детаљније приступити у неком од наредних радова, будући да таква тема захтева засебно аналитичко сагледавање.

“Па, звали су нас Југо... Сви смо били Југо. Узмеш папире њихове, и опет си Југо. Мени лепше што кажу сада да сам Србин, разумеш?” (Б.П.)¹².

„Ми смо сви били Југословени. И Швабо нас тако звао – Југо каже, ено иде Југо“ (Ж.М.)¹³.

“Социјалистичка република Југославија... Југовићи смо били. Није смео нико да те пипне. Каже: 'ено, иде Југо'. Сви су тако рекли“ (М.Б.)¹⁴.

Хемел сматра да су се као Југословени изјашњавале три категорије људи: 1) они који су били посвећени југословенству; 2) чланови Комунистичке партије, како би се одвојили од етничке идентификације; 3) муслимани који су избегавали да се идентификују као такви (Hemel 2002, 43). Сматрам да се овој категоризацији може додати и четврта група коју би чинили гастарбајтери¹⁵. На основу етнографске грађе, коју сам делимично и

¹² Б.П. је рођен 1948. године у Црнајки. У Беч, на привремени рад, отишао је 1973. година, где је радио месец дана сам, након чега му се прикључила и његова супруга. Иако је пре одласка био запослен у Мајданпеку, каже да је током годишњег одмора отишао у Беч и решио да тамо и остане. Радио је у фабрици, на крају и као вођа смене, до пензионисања. Данас живи на релацији Беч–Црнајка.

¹³ Ж.М. рођена је у Рудној Глави 1950. године, а на привремени рад у Беч је отишла 1969. године преко бироа за запошљавање. Након неколико година преселила се у Немачку, где је остала до пензионисања. Тренутно живи на релацији Рудна Глава–Хановер.

¹⁴ М.Б. је рођена у Жагубици 1947. године. У Беч је отишла 1972. године, оставивши двоје малолетне деце својим родитељима у Жагубици. Први посао је нашла у месари, где је радила неколико година, док није савладала језик. Након тога, запослила се у фабрици лекова, где је остала до пензије. Данас живи на релацији Беч–Жагубица.

¹⁵ У колоквијалном говору се и данас користи термин *гастарбајтер*, а њиме се најчешће означавају они који раде ван матице, док сам термин има претежно негативне конотације, при чему представе о овим радницима генерализују. Од почетка ангажовања иностраних радника, након Другог светског рата, у Аустрији и Немачкој ове раднике осликовавали су различитим терминима у јавном дискурсу. Један од првих термина био је *Fremdarbeiter* (страни радник), који је већ седамдесетих година, због тога што конотира на принудни рад у Немачкој током Другог светског рата, замењен термином *Gastarbeiter* (Ivanović 2012, 26). Термин *гастарбајтер* немачког је порекла и односио се на раднике који је требало да привремено раде током реализације Маршаловог плана у западноевропским земљама (Heršak 1985, 14). Тај термин је такође брзо напуштен, а у Немачкој је још почетком седамдесетих у употребу ушао термин *Ausländische Arbeitnehmer* – „иностранци послопримаоци“ који је касније напуштен, да би данас у употребу ушла конструкција „људи с миграционим пореклом“ (*die Leute mit dem Migrationshintergrund*) (Ivanović 2012, 26). У Југославији, власт је пак користила термин „радници на привременом раду“, због свеприсутне идеје о томе да ће се они, након извесног времена, вратити у домовину. Током шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, у Југославији су људи почели да перципирају гастарбајтере на основу економских, друштвених, идеолошких, темпоралних и територијалних премиса (Antonijević 2011, 1014). Гастарбајтере су, у домаћим оквирима, почели да посматрају и дефинишу на основу начина њихове потрошње, њиховог животног стила и материјално-симболичког испољавања статуса, због чега Драгана Антонијевић сматра да гастарбајтери заиста имају засебни културни идентитет који испољавају у свим поменутих оквирима (Исто, 1015). Омаловажавајућа слика о гастарбајтерима приказивала

представио у претходним деловима рада, увиђа се да су прве генерације, у првим годинама боравка и рада у западноевропским земљама, себе називале Југословенима, независно од тога да ли припадају некој од три категорије које Хемел наводи. Уједно, тако су их, све до распада Југославије, оловљавали и домаћини, и други мигранти који пореклом нису били из Југославије. Југословенство је било нешто што их је обухватало у јединствену категорију, чиме су се лакше идентификовали са земљом матицом, а што су презентовали у раду клубова.

Осамдесете године: раздвајање

Осамдесетих година јавља се нови удар нафтне кризе, али то није спречило други талас миграција у којем су се Југословени трудили да доведу целе породице у земље у којима раде. Тим процесом порастао је број југословенске деце, што је, како наводе моји саговорници, условило да клубови започну и неформалну просветну делатност, али и да се формира настава на српско-хрватском језику у званичним институцијама:

„Све до распада Југославије имали смо перфектну сарадњу не само са амбасадом, него и са државом. Имали смо одличну подршку и моралну и материјалну, штавише смо '75. године направили клаузулу да оснујемо допунску наставу за нашу децу, '75. је прво почело и то је заживело“ (Б. Ћ.).

Из тог разлога, преко педесет просветних радника током осамдесетих година долази из Југославије у Беч, започињући свој радни однос, и то не само у школама где су држали наставу, већ су се укључивали и у рад клубова држећи додатну наставу и организујући прославе за све важне југословенске празнике (Капетановић 2015, 59):

„Они уговор који су потписивали, пола је плаћала Аустрија, пола Југославија. Уговор је имао клаузулу да се у слободно време баве друштвеним радом – у тридесет и нешто клубова су били распоређени професори који су радили са клубовима“ (Б. Ћ.).

„Неколико година сам пре подне држала наставу у понекој основној, а четири пута у недељи после подне имала сам три везана часа у гимназији на Бетовенплацу, где су ученици из свих бечких гимназија долазили на допунске часове... Предавала сам два часа српско-хрватског језика и књижевности и један час географију и националну историју наизменично... После тога ишла сам у клубове где сам организовала манифестације“ (О.Г, према: Капетановић 2015, 60).

се и у медијима, а њихов издвојени идентитет често је приказиван и у документарним филмовима (више о томе у: Marković 2009; Крстић 2013). Од деведесетих година XX века ти радници означавају се „политички коректнијим терминима“, као што су мигранти или *Ausländische Mitbürger* (страни суграђани) (Ћаро Žmegač 2005, 257).

Поред наставе и организације прослава празника, југословенски клубови организовали су и различите манифестације, а најчешће смотре на којима су учествовали југословенски клубови с простора целе Аустрије. Усложњавањем деловања и умножавањем клубова, у овом периоду оснивају се и кровне организације које су биле надређене и које су окупљале све југословенске клубове. Упркос повећању броја клубова на простору целе Аустрије, формирању кровних организација и различитих заједничких манифестација, у клубовима полако почиње процес раздвајања на етничкој, националној, па и на регионалној основи, што је видљиво и у штампи из тог периода:

„Дуги низ година чланови „Илинден“ радили су у истим просторијама с највећим клубом Југословена у Аустрији 'Јединство', да би се прошле године, поводом Дана устанка македонског народа, уселили у лијепо уређене властите просторије“ (према: Капетановић 2015, 85).

Тежње југословенске власти да задрже све Југословене у истим клубовима, ради презентације јединственог идентитета, нису се одржале. Претпоставка је овом приликом да је процес раздвајања логичан, узевши у обзир да је и у Југославији у том периоду већ долазило до одвајања република и формирања националних држава (Petrović 2000, 215). Петровићева ова дешавања посматра као период у којем су се асимилациони и интегративни процеси супротстављали, притом тврдећи да су настали у идому панјугословенске унификације у процесима етничког партикуларизма (Исто, 215).

Деведесете и двехиљадите године: исказивање етничитета

Коначна подела клубова догодила се деведесетих година, када се распала и дотадашња земља матица – Југославија¹⁶. Полако, југословенски клубови постају српски¹⁷, они стари се деле и настају нови, што је довело до

¹⁶ Крајем деведесетих година, долази до подела и у оквиру српских клубова, најчешће због интерних неслагања у погледима на то чиме би и на који начин клубови требало да се баве. Тада су се они делили по регионалном и етничком принципу – нпр. културно-уметничко друштво „Мокрањац“, које је основано 1997. године, претежно је било место које је окупљало емигранте из североисточних делова Србије (Неготин, Мајданпек итд.), посебно оне који су били Власи. Данас више није такав случај, већ су чланови „Мокрањаца“ пореклом из различитих крајева, и различите етничке и националне припадности.

¹⁷ Анализирајући грађу сакупљену у Бечу, увидео сам да су сви југословенски клубови постали српски, док су се друге етничке и националне групе издвајале и формирале своје нове клубове. Осим Срба у новим клубовима неретко су остајали и Босанци и Црногорци. Претпостављам да је разлог томе то што су Срби у Бечу најбројнија група, те не би било чудно и да су у клубовима у Бечу Срби преовладавали, због чега су ти који су били у мањини и формирали своје нове клубове. Осим тога, у Бечу су скоро до двехиљадитих година кровне организације и даље у својим именима имале југословенске одреднице, нпр. „Савез српских и југословенских клубова у Бечу“ итд.

тога да данас у Бечу функционише шест различитих српских клубова: 1) културно-уметничко друштво „Стеван Мокрањац“, основано 1998. године; 2) културно-уметничко друштво „Бранко Радичевић“, основано 1983. године; 3) српско културно-уметничко друштво „Карађорђе“, основано 2008. године; 4) културно-спортско друштво „Бамби“, основано 1973. године; 5) културно-спортско друштво „Јединство“, основано 1970. године; 6) културно-уметничко друштво „Коло“, основано 2009. године. Кровну институцију свих удружења Срба у Аустрији чини Савез Срба у Аустрији, који функционише у осам покрајинских заједница, са седиштем у Бечу¹⁸. Бивши председник Савеза З.А. за потребе публикације о српским клубовима у Аустрији, наводи следеће:

„Највећи број друштава фокусиран је на одржање српске културе, традиције и језика, а следе их спортска и интегративна. Традиција српских клубова и заједница у Аустрији бележи готово пет деценија, а сам Савез који њихов рад координише на територији читаве земље недавно је прославио 35 година постојања и са поносом може да се осврне на своју богату историју. Културно-уметничка друштва чине окосницу Савеза“ (З.А, према: Ђурић 2015, 119).

На рад нових, макар по називу, клубова знатан утицај имала је идеологија тада још увек југословенске републике Србије. Политичке интенције из тог периода огледале су се у идентитетском *comeback-u*, а подразумевале су обнову националне културе, позивајући се на елементе народне културе и језика, националне историје и православних манастира (Šolović 2014, 168). Слободан Наумовић, пак, такву политику представљања националног идентитета дефинише као опозицију комунистичком режиму, коју је карактерисао повратак традицији и тежња да се, позивајући се на традицију, остваре циљеви (Naumović 2009, 44). На крају, национална држава намењена локалној, етнички дефинисаној већини, наследила је идеју државног социјализма (Hejden 2003, 30) што је управо имало одраза и на рад клубова у Аустрији.

На основама политике исказивања националног идентитета и данас функционишу српски клубови у Бечу, а као главни циљ њиховог деловања руководиоци истичу очување традиције и идентитета. Концепте као што су традиција и идентитет саговорници, поимајући их есенцијалистички, доживљавају као затворене категорије које треба чувати и презентовати зарад очувања укупног националног идентитета:

„Друштво за циљ има да негује културну баштину нашег народа и тако сачува свој национални идентитет. Ми делујемо као једна велика породица од 300 активних чланова. Велику пажњу

¹⁸ Пре овога, у Бечу су постојала само два југословенска клуба која су функционисала с таквим секцијама какве и данашњи клубови имају. Данас је број, као што је приказано, увећан, а уједно треба имати на уму да у Бечу данас постоје и клубови других бивших Југословена – Хрвата, Бошњака, Словенаца, Македонаца итд.

поклањамо деци, како би научили и очували културну баштину свог народа“ (М.Р.)¹⁹.

„Наша највећа директива је да окупљамо српску омладину и децу у Бечу и да учимо српску традицију кроз песму и игру“ (Б.Н.)²⁰.

„Наш клуб је о снован 1973. године са циљем да на једном месту окупља српске досељенике и да кроз дружење и спортске рекреације сачува традицију, језик и културу својих чланова“ (В.Р.)²¹.

У исказима овог типа увиђа се парадокс, будући да чланови клубова нису искључиво Срби, неретко су то и Власи, Роми, Хрвати итд. Међутим, у данашњем контексту ови клубови претежно презентују културно наслеђе из Србије и то оне елементе које руководиоци бирају, а који су у складу са секцијом за коју се оно користи – то су, на пример, традиционални плесови, традиционална музика, народна ношња, језик итд. Већина ових клубова учествује и на манифестацијама намењеним српским клубовима у дијаспори, а једна од најактуелнијих манифестација данашњице свакако је Европска смотра српског фолклора (видети више о смотри у: Rašić 2016).

Данас, рад клубова финансијски подржавају и локалне власти, чешће него што то ради земља матица. Градске општине издвајају одређена средства за клубове, свака општина финансира онај клуб који се налази у њеној надлежности:

„'Мокрањац' на годишњем нивоу добија од своје општине у којој радимо, конкретно 10 бецирк, између четири и шест хиљада евра. И то конкретно за концертне пројекте, плаћање сала, и тако даље. Све мораш да оправдаш што добијеш од њих, иначе ти узимају паре назад. До сада нисмо никада вратили кеш“ (М.Р.).

С друге стране, на државне конкурсе за пројектне активности не може да конкурише свако од ових удружења, већ то могу да ураде искључиво веће организације попут оних кровних:

¹⁹ М.Р. је рођен у Зрењанину 1972. године, где је радио у локалном културно-уметничком друштву. Након што је остварио запажене резултате у Србији, добио је понуду да започне радни однос у културно-уметничком друштву „Стеван Мокрањац“ у Бечу. Ову понуду прихвата и 2009. године се сели у Беч где до дан-данас живи и ради. М.Р. је један од истакнутијих савремених кореографа и сарађује са многим културно-уметничким друштвима Срба у дијаспори и региону.

²⁰ Б.Н. је рођен 1970. године у Бечу, представник је друге генерације Срба у Бечу, с обзиром на то да су се његови родитељи тамо доселили још половином шездесетих година. Тренутно ради у културно-уметничком друштву „Карађорђе“ као уметнички руководилац фолклорне секције.

²¹ В.Р. је рођен 1968. године у Пожаревцу, у Беч се преселио код својих родитеља када је напунио осам година. Дугогодишњи је члан једног од најстаријих српских клубова у Бечу, клуба “Бамби”.

„У њиховим институцијама може само да конкурише заједница Српских клубова у Бечу или Савез Срба у Аустрији, ми као Културферајн не“ (М.Р.).

Иако финансијска подршка аустријских институција постоји, не увиђа се нека већа заинтересованост њихових челника да присуствују манифестацијама које организују српски клубови, а уколико пак неко од надређених долази, то су углавном Срби:

„Дођу њихови представници на концерте али то је врло ретко, претежно долазе наши људи који су код њих у партијама или неким вишим функцијама“ (М.Р.).

Важнији проблем од самог финансирања јесте однос матице према српским институцијама које постоје у Бечу. Саговорници често наводе како од Републике Србије не добијају никакву подршку или како са њом немају односе: „Од октобра 2000. године, отишли смо уђавола, тотално, тотално, изгубили смо контакт са нашом државом“ (Б.Ћ). Званичне стратегије Републике Србије према дијаспори често су нејасне, неодређене и тешко примењиве (видети на пример: *Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону*, 2011). Данас, сви ови клубови, поред рада основних секција, окрећу се и решавању питања интеграције Срба у аустријски систем, али с тежњом да избегну асимилационе процесе у покушајима боље интеграције.

Завршна разматрања

Као један од основних закључака који се намеће јесте тај да су клубови у Бечу, а на основу сопствених претходних истраживања могу рећи и у целој српској дијаспори, места у којима се одсликава друштвено-политичка ситуација земље матице, било да је реч о прошлости, када је то била Југославија, или да је реч о садашњости, када је то Србија. Четири временска периода која сам успоставио у овом раду односе се на шездесете, седамдесете, осамдесете и, у истој категорији, деведесете и двехиљадите године. Периодизацију сам успоставио водећи се политикама рада клубова, али и посматрајући кључне друштвено-економске и политичке промене које су се догађале у земљи матици.

У раду сам представио развој клубова у Бечу само у најосновнијим и најважнијим цртама због тога што детаљно разматрање политика рада и начина репрезентације изискује знатно више простора, а то би превазишло оквире овог рада. Важно је истаћи чињеницу да је ова тема, када говоримо о клубовима у дијаспори, пионирска – у домаћој литератури она није обрађивана у толикој мери, а колико ми је страна литература била доступна, ни у њој нисам пронашао детаљнија разматрања српских или југословенских клубова у овом контексту.

Овим радом уједно желим да отворим ново питање, а то је данашњи однос матице према дијаспори, стога сам последњи део рада и завршио овом

проблематиком. Како већина саговорника наводи, Република Србија не води рачуна и у малој мери помаже рад клубова у дијаспори, било да је реч о новчаној или некој другој врсти подршке. Стратегије и упутства која ресорно министарство поставља као јавне политике Републике Србије према Србима у дијаспори и региону углавном су недовољно јасне или је реч о формулацијама које, у суштини, не дају конкретне одговоре. Због савремених интеграционих процеса, који су посебно популарни у земљама Европске уније, сматрам важним да се јавне политике промене, а да се однос ка дијаспори побољша, како интеграција не би прерасла у потпуну асимилацију.

Литература

- Antoniјевић, Dragana. 2011. "Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta." *Etnoantropološki problemi* 6 (4): 1013–1033.
- Antoniјевић, Dragana. 2013. *Stranac ovde, stranac tamo. Antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Brettell, Caroline and James Hollifield. 2000. "Introduction." In *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, Caroline B. Brettell and James F. Hollifield (eds.), 1–26. New York-London: Routledge.
- Burke, Peter. 2011. "Historicizing the Self, 1770–1830." In *Controlling Time and Shaping the Self. Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*, eds. Baggerman Arianne, Dekker Rudolf and Mascuch Michael, 13–33. Boston: Brill.
- Castles Stephen and Mark J. Miler. 2003. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3rd ed. New York: The Guilford Press.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2005. „Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata“. In *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive*, eds. Živić, D. Et al, 255–273. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čolović, Ivan. 2014. *Rastanak s identitetom*. Beograd: Bibliotek XX vek.
- Denić, Beti. 2000. „Rasturanje multietničnosti u Jugoslaviji: mediji i metamorfoza.“ U *Susedi u ratu Jugoslovenski etnicitet*, ur. Džoiel M. Halpern i D. Kajdikel, 57–80. Beograd: Samizdat B92.
- Dobrivojević, Ivana. 2007. "U potrazi za blagostanjem. Odlazak jugoslovenskih državljana u zemlje zapadne Evrope 1960-1970." *Istorija* 20. veka 2: 89–100.
- Dragišić, Petar. 2010. "Klubovi jugoslovenskih radnika u zapadnoj Evropi sedamdesetih godina." *Tokovi istorije* 1: 128–139.

- Dragišić, Petar. 2013. "Jugoslovenski ekonomski migranti u Austriji od početka 60-ih godina do raspada Jugoslavije." *Tokovi istorije* 1–2: 55–64.
- Hejden, Robert. 2003. Skice za podeljenu kuću. Ustavna logika jugoslovenskih sukoba. Beograd: Samizdat B92.
- Hemel, Eugen. 2002. „Pouke iz jugoslovenskog lavirinta“. U *Susedi u ratu Jugoslovenski etnicitet*, ur. Džoiel M. Halpern i D. Kajdikel, 57–80. Beograd: Samizdat B92.
- Heršak, Emil. 1985. "Poslijeratna migracijska perspektiva Evrope." *Migracijske teme* 1 (1): 5–20.
- Ivanović, Vladimir. 2012. Geburststag pišeš normalno. Jugoslovenski gastarbajteri u Austriji i SR Nemačkoj 1965–1973. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Kosinski, Leszek. 1978. "Yugoslavia and International Migration." *Canadian Slavonic Paper* 20 (3): 314–338.
- Krštić, Marija. 2013. "‘I’m a poor lonesome cowboy and a long way from home...’: srpski dokumentarni filmovi o gastarbajterima." *Etnoantropološki problemi* 8(2): 499–518.
- Labudović Hajder, Ida. 2007. „Srpska dijaspora u Beču u drugoj polovini XX veka.“ Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Marković, Predrag. 2005. "Gastarbeiters as the Factor of Modernization in Serbia." *Istorija 20. veka* 2: 145–162.
- Marković, Predrag. 2009. "Izgubljeni u transmigraciji? Srpski gastarbajteri između svetova." *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti* VII(4): 7–24.
- Naumović, Slobodan. 2009. Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Petrović, Edit. 2002. „Etnonacionalizam i raspad Jugoslavije.“ U *Susedi u ratu Jugoslovenski etnicitet*, ur. Džoiel M. Halpern i D. Kajdikel, 57–80. Beograd: Samizdat B92.
- Rašić, Miloš. 2016. "‘Proslavljanje sopstva’: Evropska smotra srpskog folklora kao mesto konstrukcije i komoditizacije identiteta." *Etnološki i antropološki problemi* 11(4): 1005–1026.
- Sayre Schiffman, Zachary. 2011. "Historicizing History/Contextualizing Context." *New Literary History* 42(3): 477–498.
- Schierup, Carl-Urlik. 1985. "The Immigrants and the Crisis." *Acta Sociologica* 28(1): 21–23.

Извори

- Dimitrijević, Vesna. 2016. *45 godina kulturnog i sportskog društva "Jedinstvo"*. Beč: Kulturno i sportsko društvo "Jedinstvo".
- Đurić, Zvezdan. 2015. *Život nije igra, igra je život*. Beograd: Savez srpskog folklora Švajcarske.
- Kapetanović, Bora. 2014. *45. godina srpskih klubova u Beču*. Beč: Srpska zajednica u Beču.
- Ministarstvo vera i dijasporе. 2011. *Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijasporе i matične države i Srba u regionu*. Beograd: Ministarstvo vera i dijasporе.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.